

Jānis Viļums

Mg. hist., neatkarīgais pētnieks

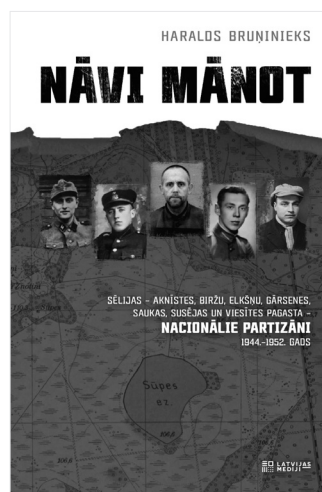
Mg. hist., independent researcher

Haralds Bruņinieks.

Nāvi mānot: Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas un Viesītes pagasta nacionālie partizāni, 1944.–1952. gads.

Rīga: Latvijas Mediji, 2022. 543 lpp.

ISBN 9789934291258

The review analyses a monograph written by Mg. hist. Haralds Bruņinieks, Nāvi mānot: Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas un Viesītes pagasta nacionālie partizāni, 1944.–1952. gads [Cheating death: national partisans of Selonia – Aknīste, Birži, Elkšņi, Gārsene, Sauka, Susēja, and Viesīte civil parishes, 1944–1952].

The monograph focuses on the activity of Latvian national partisans against the Soviet occupation regime in one of Latvia's cultural and historical areas – Selonia. The author describes 43 case examples that chronologically cover the period from 1944 to 1952.

The book consists of several chapters describing the attacks of the national partisans on the representatives of the occupation authorities and economic objects, as well as analysing the fight against the collaborators. Notably, the crimes committed by the collaborators and employees of the security agencies of the Soviet occupation regime while fighting the armed resistance movement are revealed.

Furthermore, the research delves into the cooperation between Latvian and Lithuanian national partisans against representatives of the Soviet occupation regime.

The author of the book also reveals the behind-the-scenes of the national partisans' personal lives, their relationships with the opposite sex, which influenced

their activities. The author has conducted a summary data analysis of 132 national partisans, whose biographies are available at the end of the book, and has analysed the national partisans from various aspects, creating their social portrait. Overall, the research allows for a better understanding of the national partisans' war against the Soviet occupation regime.

Latvijas sabiedrībā līdz ar Krievijas agresiju pret Ukrainu ir pieaugusi interese par latviešu tautas vēsturisko pieredzi bruņoti pretoties padomju okupācijas varai pēc Otrā pasaules kara. Lai arī kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir pagājuši vairāk nekā trīsdesmit gadi, kad kļuva iespējams brīvi pētīt šo sarežģīto vēstures posmu, tikai paretam ir iznākuši darbi, kas veltīti nacionālo partizānu kara tematikai. Vēl arvien šajā tēmā ir plašas izpētes iespējas, jo, lai labāk varētu izprast nacionālo partizānu kara notikumus, ir nepieciešami gan tematiski, gan reģionāli pētījumi, uz kuriem balstoties nākotnē ar jaunu skatījumu varētu uzrakstīt apkopojošu darbu par nacionālo partizānu karu. Tādēļ ikkatrs pētījums par nacionālo partizānu cīņām pēc Otrā pasaules kara ir apsveicams, arī 2022. gada beigās iznākusi Daugavpils Universitātes un Latvijas Universitātes kopīgās doktora studiju programmas “Vēsture un arheoloģija” doktoranta Mg. hist. Haralda Bruņinieka monogrāfija par nacionālajiem partizāniem vienā no Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem – Sēlijā.

Grāmatas autors Latvijas vēsturnieku aprindās ir mazpazīstams, lai gan nacionālo partizānu izpētei ir veltījis vairāk nekā divus gadu desmitus. Sākotnējā Haralda Bruņinieka aizraušanās hobija līmenī ar vēstures izpēti savā dzimtajā pusē pārauga par vēstures studijām Daugavpils Universitātē, kas vainagojās ar šīs grāmatas izdošanu. Raksturīgi, ka lielākajai daļai Latvijas vēsturnieku (piemēram, Zigmārs Turčinskis, Reinis Ratnieks), kuri nodarbojas ar nacionālo partizānu tematu izpēti, tas nav pamatdarbs, bet tikai sava veida vaļasprieks, kas nereti rezultējas zinātniskās vai populārzinātniskās publikācijās. Nu šim vēsturnieku pulkam ar savu pētījumu ir pievienojies arī Haralds Bruņinieks.

Monogrāfijā aprakstītie notikumi hronoloģiski aptver laika posmu no 1944. līdz 1952. gadam, kad autora apskatītajā reģionā noslēdzās nacionālo partizānu cīņas pret padomju okupācijas varu. Arī līdz šim izdotie citu vēsturnieku pētījumi, kas veltīti atsevišķiem reģioniem, parāda, ka nacionālo partizānu aktīvās cīņas noslēdzās 20. gadsimta piecdesmito gadu pirmajā pusē. Tas liek uzdot jautājumu, vai šīs tēmas pētniekiem nebūtu pienācis laiks sākt diskusiju par šī kara hronoloģiskajām robežām, jo atsevišķi bruņotās pretošanās gadījumi vēlākajos gados nez vai būtu asociējami ar terminu karš.

Teritoriāli Haralds Bruņinieks monogrāfijā aptver mazu daļu no Sēlijas, respektīvi, apskatīta nacionālo partizānu darbība septiņos pagastos (Aknīstes,

Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas, Viesītes), taču pētījumā iegūtos rezultātus izmanto, raksturojot Sēlijas nacionālos partizānus kopumā, tas savukārt liek uzdot jautājumu, cik tas ir korekti. Vai tas tomēr nav maldinoši nezinošam šīs tēmas lasītājam, jo lielākā daļa Sēlijas, kuru starpkaru periodā veidoja Jēkabpils un Ilūkstes apriņķi, tomēr nav apskatīta. 1940. gada sākumā abos minētajos apriņķos bija 38 pagasti, tātad teritoriāli aptverta pavisam neliela Sēlijas daļa. Taču arī pārējā teritorijā novērojama aktīva nacionālo partizānu darbība. Piemēram, Sēlijas ziemeļu daļā 1945. gadā darbojās brāļu Jāņa un Pauļa Pormaļu izveidotā nacionālo partizānu vienība “Vilkači”, bet dienvidaustrumos Staņislava Urbāna vadītais Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības (LTS(p)A) Ilūkstes pulks. Tomēr viennozīmīgi var apgalvot, ka Haralds Bruņinieks ir pirmais vēsturnieks, kurš ir tik detalizēti, zinātniski izpētījis nacionālo partizānu darbību daļā Sēlijas. Pilnīgai nacionālo partizānu darbības izpētei šajā kultūrvēsturiskajā apgabalā būtu nepieciešami papildus pētījumi, kas aptvertu pārējo teritoriju. Taču, ņemot vērā līdzšinējo izpētes līmeni (iesaistīto pētnieku daudzumu), tas var aizņemt vairākus gadu desmitus.

Monogrāfijas ievaddaļā autors norāda, ka viens no pētījuma mērķiem ir “atklāt noziegumus, kas, iespējams, nekad netiks sodīti” (15. lpp.), proti, ar to domājot padomju okupācijas režīma drošības iestāžu darbinieku un kolaborantu veiktos noziedzīgos nodarījumus, apkarojot bruņotās pretošanās kustību. Grāmatā aprakstīti gadījumi, kad šādas personas arī pēc Latvijas neatkarības atgūšanas netika sauktas pie atbildības (piemēram, Valsts drošības ministrijas Aknīstes pilnvarotais Antons Valters (15. lpp.) vai ar padomju okupācijas drošības iestādēm sadarbojusies Milda Purene (264.–266. lpp.)), lai gan viņu darbības rezultātā gāja bojā nacionālie partizāni.

Otrs pētījuma mērķis ir atklāt Sēlijas reģiona nacionālo partizānu personības, cīņas motivāciju un darbību. Lai sasniegtu abus izvirzītos mērķus, Haralds Bruņinieks detalizēti ir izpētījis un aprakstījis 43 partizānu kara notikumus (gadījumus) minētajos septiņos Sēlijas pagastos. Vienlaikus tiek parādīts, ka nacionālo partizānu darbības izpētes procesā pētniekam nākas saskarties ar neprecizitātēm un nepilnībām avotos. No dažādiem avotiem iegūto informāciju ir nepieciešams kritiski izvērtēt, lai nonāktu līdz galarezultātam, proti, saprastu notikušo.

Grāmatas pirmo nodaļu Haralds Bruņinieks uzsāk, aprakstot un analizējot nacionālo partizānu uzbrukumus okupācijas varas orgānu pārstāvjiem un saimnieciskajiem objektiem. Autors detalizēti apraksta partizānu darbību, norāda arī uz viņu kļūdām un atklāj atsevišķu partizānu līderu nozīmi šo uzbrukumu organizēšanā. Autors, atsaucoties uz 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvenciju par civilpersonu aizsardzību kara laikā, pamato, ka arī mašīnu un zirgu iznomāšanas punktu vadība bija leģitīms nacionālo partizānu mērķis (95. lpp.). Haralds

Bruņinieks arī citviet grāmatā atsaucas uz starptautiskiem normatīvajiem aktiem, lai pamatotu nacionālo partizānu uzbrukumu mērķu izvēli un darbību. Jāatzīmē, ka nacionālo partizānu cīņas atbilstība un piemērošana starptautiskajiem normatīvajiem aktiem (piemēram, 1907. gada IV Hāgas Konvencija par kara likumu un paražu ievērošanu) vēl arvien ir mazpētīts temats Latvijas historiogrāfijā.

No monogrāfijā aprakstītajiem gadījumiem redzams, ka pirmajos cīņas gados nacionālo partizānu veiktās uzbrukuma operācijas padomju okupācijas varas centriem pagastu līmenī – izpildkomitejām (piemēram, Gāršenes un Susējas) bija neveiksmīgas. Nacionālie partizāni nebija ņēmuši vērā ne savas, ne pretinieka spējas. Nebija padomāts par rīcības alternatīvām, ja ātri neizdodas ieņemt izpildkomiteju ēkas, kā arī netika veikta pretinieka papildspēku ierašanās ceļu bloķēšana. Tas norāda uz nacionālo partizānu pieredzes un militāro zināšanu trūkumu. Arī uzbrukuma mērķu izvēlē viņi pamatā koncentrējās uz zemāka ranga padomju okupācijas varas pārstāvju iznīcināšanu. Ar laiku atsevišķi nacionālo partizānu lideri, kā leģendārais, daudzkārt grāmatā pieminētais komandieris Mārtiņš Pokļavinskis, izrādīja iniciatīvu un spēja noorganizēt veiksmīgu uzbrukumu, kas bija vērsts pret augstāka ranga (apriņķa līmeņa) okupācijas varas drošības iestāžu darbiniekiem, proti, 1949. gada 28. jūlijā veiktais uzbrukums Valsts drošības ministrijas Jēkabpils nodaļas priekšniekam majoram Nikolajam Sokolovam un viņa vietniekam vecākajam leitnantam Aristofonam Moskaļevam. Partizāni tādējādi iznīcināja pretinieku, kurš bija plānojis un organizējis cīņu pret pretošanās kustības dalībniekiem.

Darba otrajā nodaļā Haralds Bruņinieks pievēršas tādām nozīmīgam jautājumam kā kolaborācija un nacionālo partizānu cīņa pret kolaborantiem. Jāpiezīmē, ka, lai okupācijas režīms nostiprinātos, ir nepieciešami vietējie iedzīvotāji, kas ar to sadarbotos (iesaistītos gan drošības struktūrās, gan civilpārvaldē, gan pildītu citus uzdevumus, kas stiprinātu okupācijas režīmu). Vienlaikus viņi bija arī tie, kuri mazāk vai vairāk veicināja okupācijas režīma nostiprināšanos un pretdarbojās pretošanās kustības dalībniekiem. Tādēļ nacionālo partizānu vēršanās pret kolaborantiem bija līdzeklis, lai vājinātu gan okupācijas režīmu, gan šī režīma pretizlūkošanas spējas, tādējādi aizsargājot pretošanās kustības dalībniekus un to atbalstītājus. No pētījumā aprakstītajiem gadījumiem redzams, ka nacionālo partizānu mērķis nebija iznīcināt visus kolaborantus, bet tikai tos, kuri, pēc partizānu iegūtās informācijas, visvairāk kaitēja bruņotajai pretošanās kustībai. Nereti šos kolaborantus partizāni pirms viņu iznīcināšanas bija brīdinājuši pārtraukt sadarbību ar okupācijas režīmu, tādējādi dodot viņiem izvēles iespējas.

Ar kolaborācijas jautājumiem cieši saistīta arī grāmatas nākamā nodaļa, kurā apskatītas nacionālo partizānu akcijas pret civiliedzīvotājiem. Autors šīs nodaļas sākumā norāda, ka, lai gan šie civiliedzīvotāji nebija okupācijas varas

amatpersonas, tomēr visbiežāk tās bija to pilnvarotas (194. lpp.). Haralds Bruņinieks aprakstītajos gadījumos partizānu sodītās personas dēvē par kolaborantiem (sk., piemēram, Vilberta un Izidora Kūlenieku (194.–200. lpp.) vai Jēkaba Buiķa sodīšanas gadījumus (201. lpp.)). Rodas jautājums, cik pamatoti tādā gadījumā ir pētījumā izdalīt atsevišķi šādu nodaļu, vai tomēr drīzāk nevajadzēja minētos gadījumus iekļaut otrajā nodaļā, kurā apskatīta nacionālo partizānu darbība pret kolaborantiem. Grāmatas autors ievaddaļā apraksta, ko ar terminu “kolaborācija” saprot Latvijas vēsturnieki, taču būtu bijis nepieciešams sniegt plašāku skaidrojumu, ko viņš pats saprot ar vārdu “kolaborācija” un “kolaborants”.

Monogrāfijas ceturtnā nodaļa veltīta septiņām kaujām (frontālām sadursmēm) starp nacionālajiem partizāniem un padomju okupācijas spēkiem. Autors, izmantojot visdažādākos avotus, detalizēti rekonstruē šo kauju norises gaitu, kas ļauj labāk izprast abas iesaistītās puses. Lasītājam, kurš iepriekš nav interesējies par nacionālajiem partizāniem Sēlijā, var maldīgi šķist, ka šajā novadā starp padomju okupācijas režīma pārstāvjiem un partizāniem ir norisinājušās tikai septiņas frontālās sadursmes, taču, kā atzīst grāmatas autors, šādu sadursmju noteikti ir bijis vairāk, bet pētījumā ir iekļautas tikai tās, par kurām ir izdevies iegūt padomju avotus ar kauju aprakstiem (333. lpp.). Lai gan Haralds Bruņinieks kopumā kritiski analizē izmantotos avotus, tomēr šajā nodaļā, iespējams, nekritiski pārņēmis nacionālā partizāna Vlada Šimkuna atmiņās publicēto informāciju, ka 1948. gada 28. jūlija sadursmē Valsts drošības ministrijas karaspēka vienība pret nacionālajiem partizāniem pielietojusi jaunākos strēlnieku ieročus – Kalašņikova trieciensāutenes (AK-47) (222. lpp.). Jāpiezīmē: ja tas tā būtu, tad tas būtu unikāls fakts, bet tas neliekas īsti ticami. Pirmkārt, šo ieroci masveidīgi padomju karaspēka apbruņojumā pieņēma tikai 1949. gadā. Otrkārt, šobrīd nav liecību, ka pat vēlākajos gados čekas karaspēka karavīri cīnījās ar partizāniem būtu izmantojuši AK-47 trieciensāutenes. Treškārt, var tikai iztēloties, ar kādām sekām saskartos tas padomju okupācijas režīma drošības iestāžu karaspēka komandieris, kura apakšvienības karavīrs kaujā ar nacionālajiem partizāniem pazaudētu jaunāko ieroci un to iegūtu bruņotās pretošanās kustības dalībnieki. Ceturtkārt, tobrīd nacionālais partizāns V. Šimkuns diezin vai ko zināja par šāda ieroča eksistenci. Lai grāmatā minēto faktu apstiprinātu vai pilnībā noliegtu, būtu nepieciešams iegūt papildus avotus, kuros būtu atspoguļots šajā operācijā iesaistītā karaspēka bruņojums, vai arī jāmēģina apvidū identificēt šo kaujas vietu un ar arheoloģiskām metodēm jāveic tās izpēte. Pēc atrastajām izšautajām patronu čaulītēm varētu identificēt, kādus ieročus šajā kaujā abas iesaistītās puses bija izmantojušas. Jāpiezīmē, ka Haralds Bruņinieks apakšnodaļas beigās, kura veltīta partizānu apbruņojuma analīzei, šo gadījumu vispārina un apgalvo, ka nacionālo partizānu kara noslēgumā padomju speciālās vienības bija bruņotas

ar AK-47 trieciensautenēm (289. lpp.). Šim apgalvojumam diemžēl nav pamatojuma, jo līdz šim nav atrasti ne dokumenti, ne materiālas liecības (izšautas AK-47 trieciensautenju patronu čaulītes) no nacionālo partizānu vēlāko gadu cīņu vietām, kas to apstiprinātu. Nākotnes pētniekiem, iespējams, vajadzētu pievērsties militārās vēstures jautājumiem, kas veltīti padomju drošības iestāžu militāro vienību izpētei, to sastāvam un apbruņojumam.

Izzinošas ir pētījuma pēdējās divas nodaļas, kurās autors ir veicis apkopojošu datu analīzi par apzinātajiem nacionālajiem partizāniem (132 personas), kuru biogrāfijas ir pieejamas grāmatas beigu daļā. Šos partizānus Haralds Bruņinieks analizējis no dažādiem aspektiem, izveidojot arī viņu sociālo portretu. Skatīts arī jautājums par nacionālo partizānu sadarbību ar Valsts drošības ministriju. Autors ir konstatējis, ka no visiem partizāniem šai sadarbībai bija savervēti 11% jeb 15 cilvēki, tomēr lielākā daļa nav pildījusi tiem dotos uzdevumus, viens no tādiem bija arī nacionālo partizānu komandieris Mārtiņš Pokļavinskis.

Pētījums ir raksturīgs ar to, ka Haralds Bruņinieks neizvairās apskatīt arī neērtas tēmas, proti, viņaprāt, 1,5% partizānu var piedēvēt bandītisma izpausmes, kas, piemēram, izpaudās kā civiliedzīvotāju aplaupīšana mantkārīgos nolūkos (262.–263. lpp.). Grāmatas autors to pamato ar faktiem, kas iegūti pētījuma gaitā. Šķiet, ka tas ir saprotams, jo nacionālo partizānu rindās bija visdažādākie sabiedrības pārstāvji, kuriem bija arī dažāda morāle. Ilgstoši atrodoties mežā, zuda arī disciplīna.

Monogrāfijas autors atklāj arī nacionālo partizānu personīgās dzīves aizkulisēs, attiecības ar pretējo dzimumu un to ietekmi uz viņu darbību. Tas, kā redzams pētījumā, vienlaikus bija arī partizānu "Ahileja papēdis". Čekisti bija radoši, viņi izmantoja ikkatru iespēju, lai ietekmētu vai neitralizētu nacionālos partizānus, izmantojot viņu sakarus arī ar sievietēm.

Grāmatā atklāta arī līdz šim vēstures literatūrā maz pētīta tēma, proti, Latvijas nacionālo partizānu sadarbība ar Lietuvas nacionālajiem partizāniem. Autors parāda apskatīto Sēlijas pagastu partizānu ciešu sadarbību ar Lietuvas brīvības cīnītājiem. No Haralda Bruņinieka izpētītā redzams, ka lietuviešu partizāni Latvijas teritorijā darbojās (kopīgi uzbrukumi Susējas pagasta izpildkomitejai, Vilkupes sviestotavai un iznīcinātāju bataljona kaujinieku Kaunacku sētai) biežāk un vērienīgāk nekā latviešu partizāni Lietuvā (operācija Armoņas ciemā). Jāpiezīmē, ka sadarbība starp Latvijas un Lietuvas nacionālajiem partizāniem pēc Otrā pasaules kara ir monogrāfijas vērts temats.

Šīs recenzijas autoram, lasot Haralda Bruņinieka grāmatu, radās arī daži ieteikumi. Pirmkārt, grāmatas autoram būtu nepieciešams nākamajos pētījumos apsvērt domu padomju okupācijas režīma drošības iestāžu nosaukumu abreviācijas nelatviskot (piemēram, VDM – Valsts drošības ministrija jeb krievu val.

MGB – *Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti*), bet gan lietot tās oriģinālajā valodā latīņu alfabēta transkripcijā, tādējādi sekojot vispārpieņemtai starptautiskai praksei zinātniskajā literatūrā, nevis turpināt padomju okupācijas laikā iedibināto tradīciju. Taisnības labad jāatzīmē, ka Latvijas historiogrāfijā vēsturnieku viedoklis šajā jautājumā dalās. Vieni turpina sekot padomju laika tradīcijai, bet otri šo tradīciju (ko tik veiksmīgi ir izdevies iedzīvināt padomju okupācijas periodā) cenšas atnest (piemēram, vēsturnieki Zigmārs Turčinskis un Reinis Ratnieks). Vai tomēr Latvijas vēsturniekiem nebūtu laiks šo tradīciju mainīt, neskatoties uz to, ka tā ir stingri iesakņojusies Latvijas historiogrāfijā? Diezin vai Latvijas vēsturnieku vide pieņemtu, ja nacistiskās okupācijas drošības iestāžu abreviatūras sāktu lietot nevis to oriģinālajā transkripcijā, bet iztulkotas no vācu uz latviešu valodu. Piemēram, Vācijas Drošības dienesta – SD (*Sicherheitsdienst* – vācu val.) abreviatūras vietā lietotu tā tulkojumu latviešu valodā – DD (drošības dienests). Abas šīs bija okupācijas varas, tādēļ vēsturniekiem vajadzētu censties būt objektīviem un vienādi attiekties pret tām.

Otrkārt, grāmatā vērojama nekonekventa un neprecīza Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības (LTS(p)A) nosaukuma lietošana, proti, vārdu “tēvzemes” aizstājot ar “tēvijas”. Acīmredzot pētījuma autors šo kļūdu ir pārņēmis no vēsturnieka Heinriha Stroda 1996. gadā izdotā monumentālā darba “Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956”, kurš to savukārt nekritiski pārņēma no viena šīs organizācijas dokumenta. Recenzijas autors, kurš jau vairākus gadus padziļināti pēta LTS(p)A, ir konstatējis, ka organizācijas sastādītajos dokumentos vairākumā gadījumu lietots nosaukums Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienība. Arī organizācijas izdotsais laikraksts saucās “Tēvzemes Sargs”, tāpat šis nosaukums tiek lietots apvienības statūtos. Tāpēc korektāk būtu lietot nosaukumu Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienība.

Pievēršoties pozitīvajam, jāteic, ka Haraldam Bruņiniekam, vācot materiālus, ir izdevies atklāt arī unikālas tā laika liecības, kas ir nozīmīgas ne tikai Latvijas, bet visas Baltijas mērogā. Viena no tādām ir Gārsenes pagasta “Puķītēs” atklātā un līdz mūsdienām autentiski saglabājusies nacionālā partizāna Alfreda Blumberga slēptuve mājas bēniņos (sk. 265.–266. lpp. un 300.–301. lpp.). Tas ir unikāls atradums, jo diemžēl ilgais laiks, kas pagājis kopš partizānu kara beigām, nav ļāvis saglabāt tolaik uzbūvētās slēptuves, kas nereti bija īslaicīgas būves. Arī čekas dokumentos ne vienmēr tās kā lietiskie pierādījumi ir nofotografētas vai aprakstītas. Tādēļ, atrodot šādas liecības, būtu jāapsver iespēja tās saglabāt nākamajām paaudzēm vai arī atbilstoši tās dokumentēt. Vienlaikus šādi atradumi arī citiem pētniekiem dod cerību, ka arī vairāk nekā septiņdesmit gadus pēc attiecīgajiem notikumiem ir vēl iespējams atklāt partizānu izveidotus mitekļus to sākotnējā izskatā, ļaujot sajust vēstures elpu.

Kopumā vēsturnieks Haralds Bruņinieks ir ieguldījis lielu darbu, izpētot nacionālo partizānu kara notikumus daļā Sēlijas. Grāmatas autoram var novēlēt turpināt iesākto darbu un izstrādāt vēl pilnīgāku pētījumu par nacionālo partizānu cīņām grāmatā apskatītajā reģionā.

© 2023 Jānis Viļums, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).